

Ігор ЧОРНОВОЛ

ТЕЗА ВЕББА, ВІЛЬЯМ ГАРДІ МАКНІЛ ТА СТЕПОВИЙ ФРОНТИР ЄВРОПИ¹

Автор продовжує серію публікацій про компаративний підхід до тези про фронтир Ф.Тернера (1893). Стаття акцентує на ідеях двох теоретиків компаративних фронтирів – Волтера Прескота Вебба (1888-1963) та Вільяма Гарді Макніла (народ.1917р.). Веббова книга «Великий Фронтир» (1952) впевнено очолювала бібліографію компаративних фронтирів приблизно до 1986р. Великий Фронтир – це колоніальний фронтир Великих географічних відкриттів обох Америк у контексті співвідношення периферія – метрополія. Вчений простежив епохальне значення відкриття Нового Світу для Європи, передовсім – спричинені ним глобальні трансформації в галузі економіки та культури, обґрунтував гіпотезу економічного буму в метрополіях, а відтак пропонував впровадити в ранньомодерну історію поняття *Вік Фронтиру*. Хоча ідеї В.Вебба гостро критикували, все ж вони сприяли подальшому розвитку теорії; перш за все – завдяки Вільяму Макнілові. В.Макніл уточнив і розширив поняття Великого Фронтиру, провівши вдалі паралелі «Дикого Заходу» США з фронтами Австрійської, Османської та Російської імперій, Польського й Угорського королівств, Волоського, Молдавського, Трансильванського князівств, України та Кримського ханства й таким чином інтерпретував історію Євразії як Степовий фронтир Європи.

Ключові слова: історіографія, США, Степовий фронтир Європи.

¹ Текст продовжує серію публікацій на тему компаративного підходу до тези про фронтир. Чорновол І. “Дике поле” і “Дикий Захід”. Україна у світлі тези Тернера / І. Чорновол. – Критика. – №6 (2006). – С. 26–28; Чорновол І. Середньовічні фронтيري та модерні кордони / І. Чорновол // Критика. – №10 (2006). – С. 9–12; Чорновол І. Фронтيري Росії / І. Чорновол // Критика. – №6 (2007). – С. 17–21; Чорновол І. З історії історичної науки в США: історіографія Лагінської Америки і “теза Болтона” / І. Чорновол // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 19 (2008). – С. 132–157; Чорновол І. Середні Віки у світлі Тернерової тези про фронтир / І. Чорновол // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 13 (2009). – С. 203–216; Чорновол І. Теорія компаративних фронтирів / І. Чорновол // Регіональна історія України (далі – *PIU*). – Вип.3 (2009). – С. 41–66; Чорновол І. Історіографія Австралії у світлі тези Тернера / І. Чорновол // *PIU*. – Вип.4 (2010). – С. 239–248; Чорновол І. Дискурс колонізації в українській історіографії у світлі теорії фронтиту / І. Чорновол // Історія – ментальність – ідентичність. Т.IV: Історична пам’ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ століття. – Львів, 2011. – С. 151–164; Чорновол І. Фредерик Джексон Тернер і концепція фронтиту / І. Чорновол // *PIU*. – Вип. 5 (2011). – С. 77–100; Чорновол І. Блукаючі метрополії. Історіографія Канади у світлі тези про фронтир / І. Чорновол // *PIU*. – Вип. 6 (2012). – С.115–124; Чорновол І. Фронтيري Стародавнього Риму / І. Чорновол // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. ХVІ (2012). – С. 18–31.

Волтер Прескот Вебб народився 3 квітня 1888р. в місцевості Панола в Техасі. Батько був учителем, однак важкі умови фронтиру змушували його сім'ю обробляти землю. Життя було нелегке і Волтер вирішив за будь-яку ціну втекти від фронтірної буденності. Закінчивши школу й отримавши диплом учителя початкових класів, він працював також бухгалтером і навіть асистентом оптика. У 1909р. вступив до університету з наміром стати літератором. У 1915 р. здобув рівень бакалавра, згодом, у 1918 р. – магістра історії Техаського університету.

Продовживши працювати в школі, 1920р. В.Вебб спробував вступити в аспірантуру до Гарвардського університету. Проте Ф.Тернер відмовив йому, бо вважав його «застарим». У 1922р. В.Вебба прийняли до аспірантури Чиказького університету. Наступного року, не захистивши дисертацію, В.Вебб повернувся в Остін, де йому довірили викладати курси історії США, й розпочав писати оповідання. Пізніше він згадуватиме про той час як найважчий період свого життя.

Хоча В.Вебб ставився до Ф.Тернера з повагою, проте відтягував прочитання його знаменитої чиказької доповіді про фронтир до виходу з друку своїх «Великих Рівнин». Очевидно, що це була реакція на відмову Ф.Тернера підтримати кандидатуру В.Вебба під час вступу до аспірантури Гарвардського університету. Тож В.Вебб вважав себе послідовником насамперед Ліндлі Міллера Кісбі, що викладав у Техаському університеті предмет «історія інституцій» (який не викладався більше ніде й ніколи) і взагалі був одним із найпопулярніших професорів Остіна. Л.Кісбі перебував під впливом доктрини соціалізму, за що, зрештою, його звільнили. Проте увагу В.Вебба привернув акцент професора на співвідношенні цивілізації й природнього середовища, що було основою методології й Ф.Тернера. Варто також зауважити, що саме Л.Кісбі переклав англійською й видав у США праці італійського економіста Ахіллеса Лорії (1857-1943), які частково спонукали Ф.Тернера до його знаменитої тези. «Наявність вільних земель регулює тиранію автоматично, що, за умови відсутності рабства, само по собі робить існування деспотичного режиму неможливим, тому що піддані завжди мають можливість уникнути репресій з боку суверена, покинувши його та заснувавши поселення на незайнятій території», – писав А.Лорія у книзі «Економічні основи суспільства» (1885). Англійський переклад Л.Кісбі з'явився 1899р.²

У 1931р. В.Вебб опублікував свою першу книгу «Великі рівнини» (*The Great Plains*), в якій інтерпретував тезу про фронтир по-новому. Вчений стверджував, що оголосивши 1893р. про його кінець, Ф.Тернер помилився; насправді фронтірні умови реально існували на Великих Рівнинах ще приблизно до 1910р. Водночас В.Вебб звернув увагу на недорозвиненість та напівколоніальний статус регіону. Через рік за цю книгу В.Вебб отримав докторат Техаського університету. Дослідницька рада суспільних наук 1939р. визнала її за найістотніший внесок в історіографію США періоду після першої світової війни, а Колумбійський університет нагородив автора премією Лоубата. У 1935р. до 100-річчя техаських рейнджерів В.Вебб опублікував монографію «Техаські рейнджери: сто років оборони фронтиру» (*The Texas Rangers: A Century of Frontier Defence*). Наступна його книга – «Роз'єднані – тримаємося: криза безфронтірної демократії» (*Divided We Stand: The Crisis of a Frontier Democracy*, 1937) – належить до жанру політичного

² Webb W. P. History as High Adventure / W. P. Webb // The American Historical Review. – V.64. – No.2 (January, 1959). – P. 279–281. Це текст інавгураційної промови В.Вебба як президента Американської історичної асоціації.

памфлету. На підставі показників економічного розвитку трьох основних регіонів США – Півночі, Заходу й Півдня – В.Вебб наголосив на колоніальному характері експлуатації ресурсів Півдня монополіями Сходу. Частково завдяки цій книзі В.Вебба президент Франклін Делано Рузвельт 1938р. оголосив Південь «національною проблемою номер один», а федеральний уряд розробив великі інвестиційні проекти, які поступово покращили ситуацію. У 1939-1946 рр. В. Вебб був директором Історичної асоціації штату Техас (*The Texas State Historical Association*), у 1954-1955 рр. – Президентом Історичної асоціації долини Міссісіппі, а в 1959 р. – Американської історичної асоціації. Також він почесний доктор Чиказького університету, Південного методистського університету, Оксфордського університету. Всього В.Вебб написав 12 книг, із них 3 – у співавторстві. Загинув в автомобільній катастрофі поблизу Остіна 8 березня 1963р.³

Великий Фронтір

У 1952р. в Бостоні вийшла книга «Великий Фронтір» (*Great Frontier*) – безумовно, найамбітніша Веббова ідея. Задум виник 1936р., від 1938р. В.Вебб провадив семінар на предмет «Великого Фронтиру». У своїй основі ідея була простою. Існування інших фронтірів, крім США, сумнівів не викликало; ідея світових фронтірів витала у повітрі, на ній акцентували увагу Ісайя Бовмен⁴, Овен Латтімор⁵, інші географи; серед професійних істориків – А.Тойнбі. Але В.Вебб був першим, хто запропонував великий історичний наратив на основі Тернерової тези.

В.Вебб вважав фронтір одним із основних факторів модернізації суспільства, поряд з Ренесансом, Реформацією та індустріальною революцією, й запропонував термін «Вік Фронтиру» (*Frontier Age, 1500-1900*), а водночас – гіпотезу буму. Відкриті Колумбом величезні простори Америки, стверджував він, форсували економічний бум у Метрополії (себто Європі), сприяли дезінтеграції феодалізму, генезі демократії, капіталізму й модернізації культури. «Уявімо собі, – писав В.Вебб, – що всі багатства Західної Європи складені в одну купу, а всі багатства Великого Фронтиру – в іншу, а тоді підрахуймо об'єм і вартість обох куп. За найскромнішими підрахунками, фронтірна купа включала б у п'ять разів більше землі, більш ніж у п'ятнадцять – золота й срібла та більші пропорції зернових, тканин, нафти, вугілля, металів. Уявімо собі також, що всі європейці зібралися в одим натовп, а мешканці фронтиру – в інший, від 1500р. до наших днів. Натовп європейців був би настільки великий, наскільки купа їхніх багатств малою; а фронтірний натовп – наскільки малий, наскільки їхні багатства – великими. Очевидно, що фронтір надав ресурси, завдяки яким Метрополія забезпечувала населення, а кількість і багатство цих ресурсів штовхнуло вихідців з Метрополії до пошуків, які посприяли формуванню ідей та інститутів сучасного люд-

³ Ibidem. – P. 265–281; Furman N. S. Walter Prescott Webb. His Life and Impact / N. S. Furman. – Albuquerque: The University of New Mexico Press. – 1976; Tobin G. M. The Making of the History: Walter Prescott Webb and the Great Plains / G. M. Tobin. – Austin; London: University of Texas Press, 1976; Tobin G. Walter Prescott Webb / G. Tobin // *Historians of the American Frontier. A Bio-Bibliographical Sourcebook* / ed. by John Wunder. – New York – Westport, Con., London, 1988. – P. 713–728.

⁴ Чорновол І. ЗУНР, Ісайя Бовмен та теорія фронтиту / І.Чорновол // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.18: Західно-Українська народна республіка: до 90-річчя утворення. – Львів, 2009. – С. 618–625.

⁵ Чорновол І. Географія фронтиру та її піонери / І. Чорновол // Критика. – №7–8 (2008). – С. 27–30.

ства» (*It is clear that the frontier furnished the things as it is that the metropolis supplied the people, and it was the quantity and richness of the frontier goods that set the metropolitan people off on quests which helped shape the ideas and the institutions of the modern people*)»⁶. «Фронтір надав надлишок інших двох факторів, землі та капіталу, і саме цей надлишок, цей додатковий об'єм реальних і потенційних багатств інтенсифікував процес привласнення і забезпечив передумови буму. Надлишок становить різниця між кількістю землі та капіталу у всіх його різновидах, з одного боку, та кількості населення, з іншого, який забезпечує надзвичайно сприятливі умови для ери ексклюзивного розквіту й економічного прогресу. Надлишок ресурсів не забезпечує бум автоматично; це означає, що серед таких багатств суспільство знайде незвичайні можливості для забезпечення своїх підприємницьких побажань та технічного розвитку за умови наявності підприємницького інстинкту й володіння необхідними навичками й технологіями. Якраз тоді в Європі підприємницький інстинкт був на високому рівні, технології були достатні, як для початку, відтак бум швидко став реальністю»⁷.

Інший важливий компонент Веббової теорії фронтиру – фактор надприбутків, при тому він розрізняв первинні надприбутки й вторинні прибутки (*primary and secondary windfalls*). Первинні надприбутки були миттєвими й потребували мінімуму зусиль. Їх отримали пірати, шукачі скарбів, торговці рабами й хутром. Етап надприбутків завершився близько 1700р., відтак розпочався етап вторинних прибутків. Вторинні прибутки потребували інвестицій, зусиль та часу. Їх отримали плантатори та фермери, які й забезпечили капіталістичну модернізацію суспільства. Принесені в Новий Світ середньовічні інституції Метрополії були неефективними й швидко дезінтегрувалися. Наслідком був хаос, але оскільки поза інституціями суспільство не існує, настає рекристалізація на засадах, словами В.Вебба, «корпоративного індивідуалізму».

Бум тривав так довго, як довго розміри ресурсів перевищували кількість і потреби населення. Близько 1900 року колоніальний фронтір закрився, що спричинило економічні й політичні потрясіння ХХ століття в Метрополії. Як зауважив один з біографів В.Вебба: «Так само, як Тернер виражав неспокій на предмет здатності американських інституцій пристосуватися до втрати динаміки фронтірів, Вебб був глибоким песимістом на предмет кінця впливів буму на цінності й інституції західної цивілізації, які він вважав сформованими й зміцненими завдяки тривалому черпанню багатств з ресурсів Нового Світу. Цей песимізм виражають численні його висловлювання на предмет соціальних проблем у останні роки його життя; іноді це провокувало суперечності з тими вченими, які прирівнювали короткочасний економічний успіх до довготривалої громадської вигоди»⁸.

Критика тези Вебба

Концепція Великого Фронтиру привернула увагу багатьох. Обрання В.Вебба президентом Американської історичної асоціації 1958р. також свідчило про її успіх.

⁶ Webb W. *The Great Frontier* / W.Webb. – Lincoln – London: University of Nebraska Press, 1986. – P. 167.

⁷ *Ibidem.* – P. 21.

⁸ Tobin G. Walter Prescott Webb. – P. 721; Леп'явко С. Великий Кордон і доля європейської цивілізації в концепції Вальтера Прескота Веба / С. Леп'явко // Український гуманітарний огляд. – №11 (2005). – С. 46–65.

Того ж року під егідою тези Великого Фронтиру відбувся Другий з'їзд істориків США та Мексики. У 1964р. з'явилось перевидання Веббової книги з передмовою А.Тойнбі⁹. Концепція Великого Фронтиру знову стала предметом обговорення на міжнародному симпозиумі 1972р.

З іншого боку, ідея Великого Фронтиру спричинила ще більші суперечки, ніж теза Великих Рівнин¹⁰. Флагман американської історичної думки відгукнувся на «Великий Фронтір» В.Вебба негативною рецензією, автор якої кваліфікував нову концепцію як «бурмотіння кріж сон» – ні більше, ні менше¹¹. А Овен Латтімор, перший інтерпретатор світових фронтірів, оцінив її як еkleктичну мішанину ідей Тернера, Мальгуса й американського політичного економіста Генрі Джорджа¹². Не бракувало критики й на згаданому Другому з'їзді істориків США та Мексики. На думку Кіта Генкока з Австралійського національного університету, основного дослідника австралійського фронтиру, Веббова ідея буму не спрацьовує в Південній Африці, Австралії та Канаді. До того ж В.Вебб не згадав ані про Азію, ані про Тропічну Африку – а як можна говорити про «бум», не згадавши про Індію, Китай та Західну Африку? Зрештою, про ексклюзивне значення відкриття Америки для розвитку Європи писав ще Адам Сміт. До того ж К.Генкок більше схилився до виплеканої канадською історіографією ідеї «мандрівних метрополій». На власні очі він спостерігав, як його рідна австралійська Вікторія з фронтиру перетворилася в метрополію. Очевидно, цю концепцію можна також обіграти, застосувавши принцип «мандрівних метрополій» до Риму, Константинополя, Москви, а навіть до Пекіна¹³.

Виступ канадського професора Артура Ловера був ще критичнішим. На його думку, помилковим було ледь не кожне Веббове твердження про Канаду. Він висловив також сумніви про доцільність застосування поняття «Метрополія» до все ще аморфної ранньомодерної Європи, поняття «фронтір» пасувало б їй набагато більше. На противагу Веббовому припущенню про стагнацію, середні віки мали свої фронтіри та свою динаміку, а ідея надприбутків чудово застосовується й у лісі Прибалтики. Тому, іронізував А.Ловер, редактор німецької газети XIV ст. міг би радити молодому німцеві: «На Схід, молодий чоловіче, на Схід. Там ти знайдеш вільні землі та дешеву робочу силу. Тих недолюдів, від яких ти її відбереш, ти зможеш продати на ринках Заходу, як (так їх невдовзі називатиме Європа) слов'ян або рабів (*Slavs or Slaves*). З їх допомогою ти оброблятимеш свою землю й отримаєш титул барона».

⁹ Webb W. *The Great Frontier*. Introduction of Arnold J. Toynbee / W.Webb. – Austin: University of Texas Press, 1964.

¹⁰ Peter A. Argersinger, “Fred Albert Shannon”, *Historians of the American Frontier. A Bio-Bibliographical Sourcebook*, p.624-635.

¹¹ J.H.Hekster, [review of Webb’s “Great Frontier”], *The American Historical Review*, v.58 (July, 1953), p.963; David Potter, [review of Webb’s “Great Frontier”], *The American Political Science Review*, 47 (September, 1953), p.871-874.

¹² O.Lattimore, [review of:] “The Frontier in Perspective, ed. by Walker Wyman and Clifton B.Kroeber (Madison: University of Wisconsin Press, 1957)”, *The American Historical Review*, vol. 64 (October, 1958), p.64.

¹³ Hancock K. *The Moving Metropolis* / K. Hancock // *The New World Looks at Its History. Proceedings of the Second International Congress of Historians of the United States and Mexico* / ed. by Archibald Lewis and Thomas F. McGann. – Austin: The University of Texas Press, 1963. – P. 135–141.

«В Німеччині, – продовжував свої міркування А.Ловер, – ідея ніколи не вмерла; на повну силу її відродив Гітлер»¹⁴. На його думку, більше, ніж відкриття Америки, Європу змінила Реформація, – бо змінила людську мораль. Відтак канадський учений приписав В.Веббові наївність, брак об'єктивності та провінційність.

Однак Хосе Гоноріо Родріґес з Ріо-де-Жанейро, також не без іронії назвавши Веббову тезу «техаською концепцією Нового Світу», все ж наголосив на її потенціалі. Основний недолік В.Вебба полягає в тому, що він обмежився прикладами з Європи й Америки. І навіть якщо його ідеї виправдовують себе не завжди, варто застосувати їх до інших фронтів й у такий спосіб отримати універсальнішу модель¹⁵.

В.Вебб якось пожартував, що його тягне то Техасу, як «корову тягне до солі»¹⁶. Акцентуючи на техаськості свого світосприйняття, власну спадщину він оцінив так: «Техаські рейнджери» – локальна історія, проста структурою, не надто спонукає до думки. «Велика Рівнина» – регіональна історія, базована на одній ідеї. «Роз'єднані – тримаємося» – національна історія. «Великий Фронтір» – інтернаціональна; як і «Великі Рівнини», ця книга є наслідком розвитку ідеї. Спільним елементом є фронтір, доміантний у трьох і присутній також у четвертій книзі. Разом вони оповідають історію розвитку ідеї, від західного Техасу до найвіддаленіших країв Західного світу»¹⁷. Тож зауваження критиків про провінційність Веббових поглядів мимоволі підтверджував сам В.Вебб, постійно підкреслюючи свій локальний патріотизм й особливу «техаськість» своїх поглядів.

За часів студентських років В.Вебба Техаський університет давав не найкращу історичну освіту. В.Вебба не привчили ходити в архіви, не відзначався він і бібліографічною скрупульозністю. Прикметно, що серед опублікованих ним статей переважають праці науково-популярного жанру. У «Великому Фронтирі» він не згадав навіть про працю свого попередника О.Латтімора (щоправда, це пов'язано також із політичною кон'юктурою епохи маккартизму). Книга розпочинається з авторських самовиправдань на предмет убогості зроблених ним посилань на літературу предмету, а власний метод він кваліфікував як «прояснення принципу способом писання художніх пассажів!» (*writing imaginative passages intended to clarify a principle*)¹⁸. Тож захоплення художньою літературою в юнацькі роки також не пішло на користь В.Веббові. Подібно 1939р., під час дискусії навколо книги про Великі Рівнини, В.Вебб у відповідь на зауваження Фреда Шеннона про слабкість його методологічної підготовки, заявив, що його праця належить до жанру мистецтва (*work of art*)¹⁹.

Недоліки освіти В.Вебба можна прослідкувати також у його небажанні підтримати розмову про не-американські фронтіри, започатковану ще до нього. Справді, гіпотеза буму насамперед притаманна Латинській Америці, Індії й Китаю. З іншого боку, хоч у Центральній та Східній Європі бум і не відчувався з такою силою, як на Заході,

¹⁴ Lower A. R. M. Professor Webb and “The Great Frontier Thesis”. – Ibidem. – P. 142–154.

¹⁵ Rodrigues J. H. Webb's World Frontier and the Interpretation of Modern History. – Ibidem. – P. 155–163.

¹⁶ Wolkswill G. Walter Prescott Webb and the Great Plains: Then and Now / G.Wolkswill // Reviews in American History. – Vol.12. – No.2 (1984). – P. 304.

¹⁷ Webb W. History as High Adventure. – P. 278.

¹⁸ Ejusd. The Great Frontier. – P. 406–412.

¹⁹ . Argersinger P. A. Fred Albert Shannon. – P. 629.

самообмеження автора Західною Європою вказує лише на обмеженість його знань. Нарешті, В.Вебб розділив й такий загальний недолік компаративних студій фронтирів перших хвиль, як легковаження автохтонів Великого Фронтиру.

Все ж, незважаючи на недоліки, Веббова теза сприяла подальшому розвитку компаративного підходу до Тернерової тези. Вплив його ідей особливо був відчутний у 1960-1980 роки, коли Веббова книга очолювала бібліографію проблеми світових фронтирів. У 1968р. було засновано Фронтирну асоціацію ім. В.Вебба (*Walter Prescott Webb Frontier Association*, нині не діє), в Остіні його ім'я носить будинок історичного факультету та одна з кафедр, Товариство ім. В.Вебба (*Walter Prescott Webb Society in Austin*), в 1970-і роки було активним також студентське товариство його імені, щорічні Веббові читання відбуваються досі. З іншого боку, хоч сам В.Вебб передбачав, що його ідеї будуть адекватно оцінені не раніше 1990 року, сталося якраз навпаки. На противагу тягlosti дискусії про тезу Тернера, нині поза науковими осередками Техасу Веббова ідея Великого Фронтиру не викликає великого зацікавлення. Класичною вважається його монографія про Великі Рівнини, а не про Великий Фронтір. До вимог сьогодення її пробує адаптувати професор Техаського університету в Арлінгтоні Стенлі Палмер, який проводить колоквиум компаративних трансатлантичних фронтирів. Відштовхуючись від означення фронтиру Говарда Ламара й Леонарда Томпсона як «зони взаємного проникнення двох різних культур», аборигенів й інтрусивної, на основі тези В.Вебба С.Палмер пробує конструювати глобальний «трансатлантичний» підхід до світової історії²⁰.

Однак найпродуктивнішим досі був вплив тези про «Великий Фронтір» на світогляд та спадщину Вільяма Гарді Макніла.

Вільям Гарді Макніл

Вільям Гарді Макніл народився 31 жовтня 1917р. у Ванкувері (Канада, Британська Колумбія) в родині пресвітеріанського священника, доктора історії Чиказького університету. У 1927р. сім'я Макнілів перебралася до Чикаго. Бакалавр (1938) і магістр (1939) Чиказького університету, докторат склав у Корнельському університеті 1947р. під керівництвом Карла Бекера, учня Ф.Тернера²¹. Із 1947 по 1987 рр. – на викладацькій роботі в Чиказькому університеті, автор близько 25 книг, 1971-1979 – головний редактор часопису «*The Journal of Modern History*»²², 1984-1985 – президент Американської історичної асоціації.

З молодих літ В.Макніл цікавився глобальною історією. Тема його магістерської праці – «Геродот та Фукидід: структура їхніх історій». Тому коли юнак побачив у бібліотеці Корнельського університету нові три томи «Досліджень історії» А.Тойнбі, то прочитав їх залпом, за 2-3 дні²³. Зрештою, половина тексту його окремого спогаду

²⁰ Palmer S. *The Power of Numbers: Settler and Native in Ireland, America, and South Africa, 1600-1900* / S. Palmer // *Transatlantic History* / ed. by Steven C. Reinhardt and Dennis Reinhartz. – Arlington: The University of Texas, 2006. – P. 85–194.

²¹ McNeil W. H. *Historians I Have Known: Carl Becker* / W. H. McNeil // *Mythistory and Other Essays*. – Chicago – London: The University of Chicago Press, 1986. – P. 147–173.

²² Ejust. *The Pursuit of Truth. A Historian's Memoir*. – Lexington: The University Press of Kentucky, 2005.

²³ *Ibidem*. – P. 38.

про А. Тойнбі – враження від прочитаного тоді²⁴. У 1941-1946рр. В.Макніл служив в армії, останні два роки – капітан, військовий атташе США в Греції. Там В.Макніл одружився. Його тесть супроводжував А.Тойнбі під час мандрівок Грецією; тож невдовзі молодий американський учений познайомилися з А.Тойнбі особисто. У 1947р. А.Тойнбі запросив В.Макніла на два роки до Лондона працювати над томом про інтернаціональні взаємини під час другої світової війни²⁵. Під враженням знайомства з А.Тойнбі постала й четверта книга В.Макніла – «Становлення Заходу» (*The Rise of the West. A History of the Human Community*, 1963), яку писав протягом десяти літ, починаючи з 1954р. У США її визнали кращою книгою 1963р., відтак В.Макніл став знаменитим. Після смерті А.Тойнбі родина замовила В.Макнілові його біографію²⁶.

Інший історик, який справив не менший вплив на В.Макніла – Фернан Бродель. Вперше вчені зустрілися 1968р. в Чикаго, а зі знаменитою книгою Ф.Броделя «Середземномор'я часів Пилипа II» (*The Mediterranean and Mediterranean World in the Age of Philip II*) В.Макніл познайомився, коли писав «Становлення Заходу», відтак американський історик зазнав також впливу «школи Анналів». Зауважимо також, що В.Макніл причинився також до перевидання монографії «Середземномор'я часів Пилипа II» у США англійською мовою в 1972р.²⁷

Здобувши ґрунтовні знання у галузі антропології та соціології, все своє життя В.Макніл шукав глобальних підходів до всесвітньої історії й, сміливо відкидаючи будь-які географічні, політичні й часові обмеження, іноді винаходив найнесподіваніші наративи. Мабуть, найкращою працею В.Макніла залишається «Епідемії та народи» (1976). Ця науково-популярна книга свого часу викликала сенсацію, її гаряче вітали не лише історики, а й американська інтелігенція. Оперуючи фактажем і з історії України, В.Макніл у своїй студії обґрунтував думку про визначальний вплив епідемій на історичний розвиток Європи та Америки в ранньомодерну епоху²⁸.

Та повернімося до монографії «Становлення Заходу». Сам В.Макніл так розповідав про задум: «В дійсності я вирішив поставити Шпенглера й Тойнбі на їхні голови, як Маркс зробив з Гегелем. Дивно, але мені здавалося, що і Шпенглер і Тойнбі стверджували, що різні цивілізації не запозичують одна від одної нічого істотного, а замість того живуть своїми окремими життями у відповідності з внутрішньою органічною життєвою силою чи станом душі. ... Під впливом антропологів мій власний підхід пропонував вважати запозичення нормальною людською реакцією на зустріч з чужоземцями, що володіли вищими знаннями. Навіть якщо запозичення виявилось непрактичним або небажаним, пристосування може стати необхідністю з метою забезпечити себе від загрози небезпечною спокусою, завжди присутньою під час контакту з очевидною вищністю чужих. Тож такі зустрічі видавалися мені основним рушієм соціальної зміни і в цивілізованих і в простіших суспільствах. Тому світова історія, відповідно, спеціальну увагу повинна приділяти видам транспорту

²⁴ McNeill W. *Historians I Have Known: Arnold J. Toynbee*. – Ejustd. *Mythistory and Other Essays*. – P. 174–198.

²⁵ Ejustd. *America, Britain & Russia. Their Cooperation and Conflict. 1941-1946*. // *Survey of International Relations, 1939-1946* / ed. by Arnold Toynbee. – London, New York, Toronto, 1953.

²⁶ Ejustd. *Arnold Toynbee: A Life*. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1989.

²⁷ Ejustd. *Historians I Have Known: Fernand Braudel*?, W.McNeill, *Mythistory and Other Essays*, p.199-226.

²⁸ Ejustd. *Plagues and Peoples*. – Garden City, New York: Anchor Press/Doubleday, 1976. – P. 171.

й свідченням контактів між різноманітними суспільствами, що цей транспорт дозволяє»²⁹. Так В.Макніл зацікавився й фронтами.

Степовий фронтір Європи

Очевидно, В.Макніл був свідомий дискусій навколо Веббової тези, а наголос на глобальній історії та культурній взаємодії між Метрополією й Великим Фронтиром видавався йому вельми продуктивним³⁰. З іншого боку, студії над радянською дипломатією під керівництвом А.Тойнбі інспірували нахил В.Макніла до дослідження Євразії, без врахування історії якої, на його думку, неможливе розуміння й минулого Заходу. Відтак В.Макніл добачав неправомірність ігнорування В.Веббом фронтірного родоводу Великої Євразійської рівнини.

Першим свідченням Макнілового зацікавлення феноменом фронтіру стала книга «Степовий фронтір Європи. 1500-1800» (1964)³¹. Їй передував курс лекцій під такою назвою, читаний аспірантам Чиказького університету протягом семи років. Під впливом В.Вебба (щоправда, згадка про нього в спогадах вченого відсутня) та Джеймса Вестфала Томпсона (під керівництвом якого захистив дисертацію його батько) В.Макніл застосував поняття Великого Фронтіру до суспільств Східної Європи й зосередився на європейсько-османському пограниччі, наголосивши на істотному впливі умов фронтіру на внутрішній розвиток Австрійської, Російської, Османської імперій, Польського й Угорського королівств, Волозького, Молдавського, Трансильванського князівств Подунав'я, України та Кримського ханства. Втім, схоже, в цей період своєї діяльності В.Макніл не наважився прямо пов'язати свої інтереси з ідеями Ф.Тернера й В.Вебба, тому їхні імена в книзі відсутні.

Зауважимо, що книга «Степовий фронтір Європи» привернула увагу українських діаспорних учених, а Іван Лисяк-Рудницький відгукнувся на неї окремою публікацією, ставши таким чином першим українським інтерпретатором тези Тернера³². А 1987р. патріарх польської історіографії ХІХ ст. Стефан Кеневич, рецензуючи англomовну збірку статей І.Лисяка-Рудницького, висловився за застосування тези Тернера до історії всієї Речі Посполитої³³.

У 1982р. Байлорський університет (Вако, Техас) запросив В.Макніла прочитати серію лекцій на тему Великого Фронтіру, а наступного року їх опублікувало видавництво Принстонського університету³⁴.

²⁹ Ejusd., "The Rise of the West as Long-Term Process", W. McNeill, *Mythistory and Other Essays* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1986), p. 57.

³⁰ Palmer S. *The Power of Numbers: Settler and Native in Ireland, America, and South Africa, 1600-1900*. – P. 87.

³¹ McNeill W. *Europe's Steppe Frontier. 1500-1800* / W. McNeill. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1964; ejusd. *The Pursuit of Truth. A Historian's Memoir*. – P. 95–96.

³² Лисяк-Рудницький І. Україна між Заходом і Сходом / І. Лисяк-Рудницький // *Історичні есе*. – Т.1. – Київ, 1994. – С. 1–9.

³³ Kieniewicz S. *Rudnytsky's Essays in Modern History in the Eyes of a Polish Historian* / S. Kieniewicz // *Harvard Ukrainian Studies* 11. – No. 3–4 (1987). – P. 522–523.

³⁴ McNeill W. *The Great Frontier. Freedom and Hierarchy in Modern Times* / W. McNeill // *Charles Edmondson Historical Lectures*, 4; Princeton, NJ, 1983; McNeill W. *The Pursuit of Truth. A Historian's Memoir*. – P. 123.

Продовживши започатковану в «Степовому фронтірі Європи» розмову, цього разу В.Макніл не уникнув оцінки спадщини Ф.Тернера та В.Вебба. Поступове зниження інтересу до ідей останнього, що в 1980-х стало вже надто очевидним, на його погляд, спричинив крах колоніальної системи, відтак академічні кола змінили акцент з «експансії Європи» на боротьбу колоніальних народів проти імперіалізму. До того ж експерти з історії Австралії, Південної Африки, Канади та Латинської Америки вже достатньо аргументовано обґрунтували розбіжності розвитку відповідних фронтірних соціумів щодо ідеального фронтіру США. Не виправдав себе й післявоєнний Веббів песимізм про майбутнє Європи.

Водночас велике досягнення В.Вебба полягало в тому, що він впровадив США в великий глобальний наратив експансії цивілізації. Проблема, однак, полягає в тому, що прогрес і свобода, на чому наголошували і Ф.Тернер, і В.Вебб, були притаманні соціумам фронтірів в такій же мірі, як і рабство та руйнація не-європейських культур. «Вільні землі» колоній були такими лише в уяві європейських колоністів, які в той час не були готові респектувати культури аборигенів. Коли суспільства по обох боках фронтіру знаходяться на однаковому рівні розвитку, контакти між ними ледве чи спроможні інспірувати драстичні зміни. Соціум може засвоїти досвід чужої цивілізації лише за умови невідповідного функціонування своїх традиційних інституцій. Наслідком такої ситуації були зміни глобального значення – завоювання Олександром Македонським Азії та Єгипту, експансія германських племен на Римську імперію, завоювання арабами Близького Сходу та Північної Африки. З іншого боку, таке траплялося рідко. Здебільшого феномен фронтіру полягав у взаємодії вищої культури (*skilled*) з нижчою (*skilled-short participant*), що, на думку В.Макніла, є **основним чинником соціальних новацій взагалі** (*the principal drive wheel of historic change*). Основною перешкодою на шляху світової уніфікації були передовсім кліматичні, географічні, бактеріальні (*decease*) та мілітарні бар'єри, з одного боку, та слабкість комунікацій, з іншого. Деякі бар'єри, як між осілими землеробами й кочовими номадами, за довгі роки стали хронічними й особливо важливими для історії Старого Світу. «Від часу, коли номади вперше навчилися стріляти з лука верхи, близько 800 року до н.е. і до XIV ст. н.е., військова перевага завжди була на боці людей пустелі та степу, які були мобільніші та могли сконцентрувати більшу силу в заданій місцевості. Політична історія цивілізованої Європи та Африки фактично здебільшого складається з циклів завоювань степових кочівників, позначених також регулярними повстаннями землеробів проти підкорення нащадкам їхніх завойовників. Лише на двох найвіддаленіших кінцях Старого Світу, в Японії та Західній Європі, ритми нападів номадів і повстань землеробів були заслабкі, щоб мати істотне значення»³⁵. Найближчим до феномену ранньомодерних фронтірів він вважав експансію китайської цивілізації на південь у долину Янцзи, можливо, андської цивілізації, а особливо – історію Росії, України та Радянського Союзу. Останній акт історії фронтірів Росії та Радянського Союзу – цілинна епопея 1950-х років.

Безумовно, фронтіри тернеріанського зразка в Північній Америці існували. Однак Ф.Тернер і В.Вебб оминули істотну роль інститутів рабства в історії США. Навіть чимало британців, щоб здешевити переїзд в Північну Америку в 1650-1780рр., уклали договори на виконання певних повинностей (*indentured servants*). Таких було тоді 300-400 тис.,

³⁵ McNeill W. The Great Frontier... – P. 12.

себто 50-75% усіх білих мігрантів. Тож примус, насильство та форми соціальної ієрархії навіть більше притаманні фронтам, ніж свобода та рівність. Про це, зокрема, свідчить минуле України та Росії, а саме історія козацтва. Вільні козаки становили основні збройні сили християнського фронтиру, а водночас – істотну загрозу метрополіям (Варшаві та Москві) й стримували їх від закріпачення людної фронтирних регіонів. Проте коли царат визнав козацькі привілеї та перетворив козачі війська в привілейовані корпорації, ситуація змінилася на користь не-свободи та закріпачення основної маси населення, а багаті цілинні землі західного степу стали безпечними для масового заселення. Звідси випливав такий висновок: «у сприятливіших і доступніших регіонах, де європейці спромоглися виробляти ринкові багатства на відносно високому рівні, фронтирні умови зазвичай породжували не свободу, а жорсткішу соціальну ієрархію, ніж у самій Європі. Причина криється в тому, що здебільшого скоростиглі комерційні суспільства вважали за неохідне забезпечувати доступність і покірність робочої сили за допомогою жорстких правових обмежень на свободу вибору та зміни занять. Тому рабські плантації та ганги зв'язаних договірними зобов'язаннями слуг в обох Америках і самодостатні фільварки Східної Європи так само характерні для фронтиру, як і вільні й незалежні фермери та спритні торгівці, яких ми звикли асоціювати передовсім із фронтирним життям»³⁶.

Все ж до 1750 р. ієрархічні інститути на периферії Європи були явищем спорадичним. Однак згодом, завдяки насамперед покращенню засобів комунікації та збільшенню густоти населення, баланс змінився не на користь свободи. З 1700 по 1800 рік населення англійських колоній у Північній Америці зросло від 350 тис. до 5 млн., в Російській імперії – від 12,5 млн. 1724р., вже 1796р. – до 21 млн., населення України збільшилось втричі. Як наслідок – перенаселення й міграція різних видів. Фактично протилежні форми примусу й свободи співіснували на всіх фронтах й у XIX ст., як вогонь і вода. Яскравий приклад – американські мормони та російські старовіри. У 1978р. громадську думку США шокував масовий суїцид послідовників проповідника Джима Джонса, які пробували відшукати «обітовану землю» в Гаяні. Відтак у Європі не свободу та різні форми особистої залежності одних людей від інших поховали не фронтири, а урбанізація та революції. Це, а також розвиток транспорту сприяло затиранню відмінностей між центром і периферією, уніфікації культури й інтеграції фронтірів. У той же час відповідні умови для вільної міграції після 1840р. водночас впливали на егалітаризацію суспільства.

Наприкінці В.Макніл зауважив: «Зараз можна впевнено ствердити, що рух з Європи народів, інституцій, технологій, та ідей, які породили Великий Фронтір, завершився. Час покаже, які нові рухи займуть їхнє місце. Але наївно було б думати, що зміни умов контактів між основними гілками людства стабілізувалися. ... Лише катастрофа апокаліптичного рівня, яка б привела до раптового зне населення значних частин Земної кулі, могла б відтворити умови фронтірів недавнього минулого»³⁷.

Тож В.Макніл істотно уточнив і розширив Веббове поняття Великого Фронтиру. Провівши вдалі паралелі США з Російською, Османською та Австрійською імперіями, дослідник водночас зумів пояснити розбіжності розвитку самоврядних громад фронтірних суспільств узагалі. З одного боку фронтір, сприяючи анархічній реструктуризації

³⁶ McNeill W. The Great Frontier... – P. 20.

³⁷ Ibidem. – P. 60.

суспільства, руйнував ієрархічну піраміду, з іншого, навпаки, сприяв різним формам закабалення.

Хронологічно Макнілові думки були останнім вагомим внеском в теорію компаративних фронтирів ХХ століття. Уже в наші дні його ідеї розвинули й поглибили відомі фахівці з історії Росії Андреас Каппелер (директор Інституту Східно-Європейської історії Віденського університету), Альфред Рібер (Центрально-Європейський університет, Будапешт), Михайло Ходарковський (Університет Лойоли, Чикаго) та сибірські історики³⁸.

Нині В.Макніл – професор-емерит Чиказького університету й один із найреспектабельніших американських істориків наших днів.

Ihor Chornovol. “Webb’s Thesis”, William Hardy McNeill, and Europe Steppe Frontier

The author continues his comparative investigations of the issue of frontier first introduced by Frederick J. Turner in 1893. This article focused on the legacy of Walter P. Webb (1888-1963) and William H. McNeill (born 1917). Webb suggested his own version of the global frontier in the light of the relations between European Metropolis with its colonial peripheries, although such an idea met strong criticism. He also focused on the determined impact of the frontier peoples upon world economy (*boom hipophesis*), literature, science, and art of the early modern period (*Frontier Age*). His book “The Great Frontier” (1952) was treated as the main achievement in the field of comparative frontiers, probably, up to 1986. Now W. McNeill is known as the most respectable explorer of the comparative frontiers. Updating the views of Turner and Webb, he extended the “Great Frontier” idea onto the Great Eurasian Plain, focused upon the Euro-Ottoman frontier, and provided the historiography of the Eurasia with *Europe’s Steppe Frontier* thesis.

Key words: historiography, USA, Europe’s Steppe Frontier.

Ігорь Чорновол. «Тезис Веба», Вильям Харди Макнил и Степной фронтир Европы

Автор продолжает свои исследования о компаративном подходе к фронтир-тезису Ф.Тернера (1893). Статья акцентирует на идеях двух теоретиков компаративных фронтиров – Волтера Прескотта Веба (1888-1963) и Вильяма Харди Макнила (родился в 1917г.). Великий Фронтир В.Веба – это колониальный фронтир Великих географических открытий обоих Америк в контексте соотношения периферия – метрополия. Учёный сделал вывод об эпохальном значении открытия Нового Света для Европы, прежде всего – благодаря глобальным трансформациям в сферах экономики и культуры, обосновал гипотезу экономического бума в метрополиях и даже предлагал ввести в изучение раннемодерного периода понятие *Век Фронтира*. До 1986г. его книга «Великий Фронтир» (1952) уверенно возглавляла библиографию компаративных фронтиров. Хотя идеи В.Веба были подвержены жесткой критике и не выдержали испытания временем, всё же они способствовали дальнейшему развитию теории; прежде всего – благодаря Вильяму Макнилу. Макнил уточнил и расширил понятие Великого Фронтiera, проведя удачные параллели «Дикого Запада» США с фронтами Австрийской, Османской и Российской империй, Польского и Венгерского королевств, Волоцкого, Молдавского, Трансильванского княжеств, Украины и Крымского ханства и интерпретировал историю Евразии как *Степной фронтир Европы*.

Ключевые слова: историография, США, Степной фронтир Европы.

³⁸ Чорновол І. Фронтيري Росії / І.Чорновол // Критика, 2007. – №6. – С. 17–21.